

Problém sírnych zlúčenín v Ružomberku a okolí

Ružomberok a jeho okolie patrí medzi znečistené oblasti Slovenskej republiky. V prípade výskytu kombinácie nepriaznivých meteorologických podmienok (teplotná inverzia, tlaková níz, určitý smer vetra) je v niektorých lokalitách mesta a blízkeho okolia postrehnuteľný charakteristický neprijemný zápach. Príčinou tohto stavu je prítomnosť špecifických sírnych zlúčenín v ovzduší, ktoré sa môžu uvoľňovať z rôznych emisných zdrojov. Významným producentom týchto zlúčenín, známych aj pod názvom „celková redukovaná siera“ (TRS – Total Reduced Sulphur) je výroba celulózy spoločnosťou Mondi Business Paper SCP, a. s. Tento proces výroby celulózy prebieha sulfátovým spôsobom za použitia hydroxidu sodného a sulfidu sodného ako základných látok. Počas varenia organickej hmoty vznikajú vedľajšie produkty, ktorými sú aj zlúčeniny síry, najmä sírovodík, dimetylsulfid, dimetyldisulfid a metylmerkaptán. Časť z týchto zlúčenín sa cez výduchy z technologických zariadení, ako aj prostredníctvom odpadových vôd uvoľňuje do voľného ovzdušia. Nakoľko ide o látky **čuchovo vnímateľné** už pri nízkych koncentráciách v ovzduší, sú zdrojom obťažovania obyvateľov.

Stručná charakteristika hlavných TRS zlúčenín

Sírovodík H_2S (Sulfán) – bezfarebný plyn s charakteristickým zápachom pokazených vajec, sladkastej chuti. Pre ľudí je čuchový prah stanovený v rozsahu 0,0007 – 0,014 mg.m⁻³. Môže vznikáť rozkladom organického materiálu v prítomnosti síry, resp. zlúčenín obsahujú-

cich síru pri nedostatku kyslíka. Sírovodík prítomný v ovzduší je najmä prírodného pôvodu (sírne pramene a jazerá, soľné bažiny, geotermálne aktivity zeme). Z priemyselných zdrojov sa sírovodík dostáva do ovzdušia pri výrobe koksu, viskózovej priadze, z ropných rafinérií a pri výrobe celulózy sulfátovou metódou.

Metylmerkaptán CH_3SH – bezfarebný plyn s charakteristickým zápachom cesnaku, resp. zhnitej kapusty. Prah čuchovej vnímateľnosti je 0,04 mg.m⁻³.

Môže vznikáť mikrobiálnou degradáciou, ktorá sa považuje za jeho hlavný prírodný zdroj. Je produkovaný sladkovodnými riasami, vzniká rozkladom ich vlákien, v soľných jazerách a pôde. Hlavnými priemyselnými zdrojmi sú papierne, drevospracujúce závody, výroba pesticídov a fungicídov, rafinérie a čističky odpadových vôd.

Dimetyldisulfid CH_3SS-CH_3 – žltá kvapalina s charakteristickým zápachom zhnitej zeleniny. Čuchový prah pre ľudí je v rozsahu 0,0007 – 0,014 mg.m⁻³. Je prítomný v ovzduší najmä ako výsledok biologického rozkladu. Jeho prítomnosť bola dokázaná aj v niektorých potravinách ako produkt kvasenia (napr. pivo), resp. v pepermintových esenciách používaných na ochucovanie žuvačiek a ústnych vôd. Hlavnými priemyselnými zdrojmi sú ropné rafinérie, výroba celulózy sulfátovou metódou a kožiarsky priemysel.

Dimetyldisulfid $C_2H_6S_2$ – bezfarebná kvapalina s charakteristickým zápachom pokazených rýb. Prah čuchovej vnímateľnosti je 0,003 – 0,014 mg.m⁻³. Ide o prirodzene sa vyskytujúcu zlúčeninu, ktorá je súčasťou kolobehu síry. Do atmosféry sa dostáva z morskej vody, pôdy a mikrobiálnej činnosti. Vzniká rozkladom organickej hmoty degradáciou aminokyselín obsahujúcich síru. Je prirodzene prítomný v mnohých potravinách (káva, čaj, niektoré syry, cibuľová zelenina, kapusta, karfiol). Do ovzdušia sa dostáva aj z benzínových motorov. Priemyselnými zdrojmi sú drevospracujúce závody, čističky odpadových vôd, triediarne odpadu, liehovary, výroba škrobu.

Účinky TRS zlúčenín na zdravie človeka

Hlavnou cestou vstupu TRS zlúčenín do organizmu človeka je inhalácia znečisteného vzduchu. Po oxidácii kyslíkom v organizme sú TRS zlúčeniny v podobe tiosulfátov, ako ich metabolitov, vylučované obličkami. Ak je však v organizme prítomná vysoká koncentrácia tiosulfátov, bunky trpia nedostatkom voľného kyslíka, čo vedie k následným nepriaznivým účinkom. Expozícia nižším koncentráciám „zapáchajúcich“ sírnych zlúčenín môže vyvolať u niektorých jedincov dýchacie ťažkosti, bolesti hlavy alebo nevoľnosť. Pri vyšších koncentrá-

Imisná monitorovacia stanica

ciach boli pozorované účinky na centrálny nervový systém, dýchací systém, sliznice a oči. Pri bežných environmentálnych koncentráciách „zapáchajúcich“ sírnych zlúčenín, nemajú tieto látky negatívny vplyv na zdravie. Pre sumu TRS zlúčenín a ani pre jednotlivé „zapáchajúce“ sírne zlúčeniny nie sú stanovené v platnej legislatíve Európskej únie (vrátane SR) žiadne limitné hodnoty pre voľné ovzdušie. V USA je pre sírovodík definovaná referenčná koncentrácia (RfC) na úrovni 2 μg.m⁻³. RfC vyjadruje maximálnu prípustnú dennú koncentráciu škodliviny vo voľnom ovzduší.

Východiská projektu

V priebehu rokov 2002 – 2004 sa realizovala modernizácia celulózy. Z ekologického hľadiska princípom modernizácie bolo vybudovanie nového systému zberu a likvidácie „zapáchajúcich“ sírnych zlúčenín tak, aby sa zabezpečilo ich odsávanie zo všetkých miest výskytu a ich likvidácia vo viacerých a účinnejších zariadeniach. Z dôvodu objektívneho posúdenia vplyvu týchto zlúčenín na zdravie, bol na základe spolupráce spoločnosti Mondi Business Paper SCP, a. s., a orgánov verejného zdravotníctva realizovaný projekt **Vplyv zapáchajúcich sírnych zlúčenín vznikajúcich pri výrobe celulózy na zdravotný stav pracovníkov celulózy a obyvateľov mesta Ružomberok a blízkeho okolia.**

Cieľom projektu bolo charakterizovať mieru zdravotných rizík obyvateľov za účelom získania objektívnych podkladov pre realizáciu riadenia rizika dotknutými orgánmi štátnej správy a samosprávy, ako aj podnikom Mondi Business Paper SCP, a. s.

Hodnotenie expozície obyvateľov oblasti

Cieľom hodnotenia expozície v životnom prostredí bolo určenie priemernej dlhodobej dennej dávky škodlivej látky v mg/kg.deň. (t. j. priemernej dávky škodliviny, ktorú dostáva človek v určitej vekovej kategórii každý deň po celý svoj doterajší život). V toxikológii sa používa skratka ADD – Average Daily Dose.

Územie pre hodnotenie expozície bolo vymedzené s ohľadom na orografické vlastnosti reliéfu a sústredenie obyvateľstva. Do úvahy boli tiež brané meteorologické faktory, predovšetkým smer prevládajúcich vetrov.

Tab. 1 Definované expozičné skupiny

Lokalita	Oblasť podľa bydliska
A	Ivachnová
	Liptovská Teplá
	Bešeňová
	Liptovský Michal
B	Martinček
	Lisková
C	Černová
	Hrboltová
	Rybárpole
	sídliisko Klačno
D	Ružomberok-centrum
	Biely Potok
	sídliisko Juh
	ostatné obytné zóny
E	Štiavnička
	Liptovská Štiavnica
	Ludrová
„čisté“ pozadie porovnacia skupina	Liptovská Lúžna

Merania TRS zlúčenín boli realizované dvomi subjektami – podnikom Mondi Business Paper SCP, a. s., v 8 lokalitách: Supra, Černová, Ivachnová, Martinček, Liptovská Štiavnička, Hrboltová, Lisková a Liptovská Lúžna (porovnávacia lokalita, kde sa predpokladalo čisté ovzdušie) a Slovenským hydrometeorologickým ústavom v lokalite Riadok v centre mesta.

Merané boli koncentrácie celkovej sumy TRS zlúčenín a koncentrácie sírovodíka ako indikátora „zapáchajúcich“ sírnych zlúčenín v období rokov 1999 - 2005 (tab.1, 2, graf 1, 2 – pozri prílohu, s. 11). V tabuľkách sú okrem konvenčných štatistických ukazovateľov uvedené aj hodnoty 95 a 75 percentilov, ktoré boli použité pri výpočtoch v rámci dvoch samostatných expozičných scenárov:

- Scenár „najhoršej“ expozičnej situácie (Worst case scenario) zvolený s cieľom maximálnej možnej ochrany exponovaných jedincov, nadhodnocujúci reálnu expozičnú situáciu (pre výpočet bol použitý 95 percentil hodnôt koncentrácií).

- Scenár „priemernej“ expozičnej situácie (Mean exposure scenario), ktorý je bližší reálnemu stavu expozície (pre výpočet bol použitý 75 percentil hodnôt koncentrácií).

V rámci definovaného územia bolo na základe geografických a klimatických kritérií vymedzených 5 lokalít. Pre obyvateľov týchto lokalít bolo následne vykonané hodnotenie expozície TRS zlúčeninám (tab. 1).

a) Metóda výpočtu ADD

Priemerná dlhodobá denná dávka bola vypočítaná použitím metodiky US EPA (United States Environmental Protection Agency), ktorá pre kalkuláciu inhalačnej expozície definuje vzťah:

$$ADD = C * IR * ED / BW * AT$$

C – koncentrácia škodliviny v ovzduší v $mg.m^{-3}$

IR – miera inhalácie v závislosti od pohlavia a veku v $m^3.deň^{-1}$

ED – trvanie expozície v dňoch

BW – hmotnosť jedinca v kg

AT – dĺžka hodnoteného obdobia v dňoch

Na základe vyššie uvedeného matematického vzťahu boli vypočítané hodnoty ADD celkovej redukovanej síry a sírovodíka pre jednotlivcov v závislosti od veku a pohlavia: muži – 0,5; 2; 5; 8; 11; 14; 18; 30; 70 rokov, ženy – 0,5; 2; 5; 8; 11; 17; 30; 70 rokov.

b) Výsledky výpočtov

- Najvyššie expozičné dávky celkovej redukovanej síry a sírovodíka boli vypočítané pre obyvateľov žijúcich v lokalite

C, t. j. obce Černová, Hrboltová a sídlisko Kľačno. V poradí druhé najvyššie denné dávky škodlivín vdychnu obyvatelia lokality B – Martinček, Lisková. Je zaujímavé, že obyvatelia tejto lokality (lokalita B) sú exponovaní o málo vyšším dávkam hodnotených škodlivín ako obyvatelia centrálnej časti Ružomberka (lokalita D). Možno konštatovať, že obyvatelia porovnávacej oblasti – Liptovská Lúžna nie sú exponovaní výrazne nižším dávkam sírnych zlúčenín v porovnaní s obyvateľmi lokalít D a B.

U sírovodíka sú dávky v porovnaní s týmito skupinami dokonca vyššie. Odlišné zastúpenie jednotlivých zlúčenín v meranom komplexe celkovej redukovanej síry je príčinou absencie zápachu na porovnávacej lokalite. Určité nepresnosti môžu byť spôsobené aj výrazne nižším počtom meraní v porovnávacej oblasti, čo pochopiteľne ovplyvňuje výpočtovú hodnotu údajov.

- Lokalita E (oblasť Liptovská Štiavnička) bola na základe výpočtov vyhodnotená ako najmenej znečistená.

- Pri hodnotení podľa veku obyvateľstva najvyššie expozičné dávky obdržia deti vo veku 0,5 roka. Druhou najcitlivejšou vekovou kategóriou sú deti vo veku 2 rokov. U ostatných vekových kategórií dávky s narastajúcim vekom rovnomerne klesajú.

Štruktúra priemerných dlhodobých denných dávok TRS zlúčenín a sírovodíka podľa veku u mužov je znázornená v grafoch 3 a 4 v prípade maximálneho expozičného scenára a v grafoch 5 a 6 pre priemerný expozičný scenár.

Záver

Na základe hodnotenia výsledkov vykonaných meraní a porovnaním týchto údajov s relevantnými toxikologickými údajmi z podobne zaťažených oblastí je možné konštatovať:

Zistené koncentrácie „zapáchajúcich“ sírnych zlúčenín v životnom prostredí nemajú negatívny vplyv na zdravie obyvateľov; v ojedinelých prípadoch, pri zvýšenej koncentrácii „zapáchajúcich“ sírnych zlúčenín, sa

Informačná tabuľa s výstupom z meraní TRS v Liskovej

„zapáchajúcim“ sírnym zlúčeninám.

- Rozšíriť merania aj do ďalších oblastí (napr. západná časť mesta, južná časť mesta, Likavka), ktoré môžu byť zaťažené emisiami „zapáchajúcich“ sírnych zlúčenín.

- Pokračovať s meraním v porovnávacej oblasti v Liptovskej Lúžnej, s cieľom získať viac výsledkov, a tým zvýšiť jej výpočtovú hodnotu.

- Zabezpečiť informovanie verejnosti o aktuálnej situácii znečistenia ovzdušia formou vizuálnych výstupov (informačných tabulí) z jednotlivých meracích miest na verejne prístupnom dostatočne frekventovanom mieste v centre mesta.

- Zabezpečiť ročné spracovanie výsledkov formou tlačenej správy, prípadne v elektronickej podobe na verejne dostupnej webovej stránke.

- Podieľať sa na aktivitách súvisiacich s určením maximálnych prípustných koncentrácií redukovanej síry a sírovodíka vo voľnom ovzduší. V tejto súvislosti je potrebné podporovať realizáciu epidemiologických štúdií skúmajúcich vplyv zapáchajúcich sírnych zlúčenín na zdravotný stav ľudí.

- Vypracovať systém informovania a varovania obyvateľstva v čase zhoršenej kvality ovzdušia.

- Zabezpečiť poskytovanie informácií verejnosti o vplyve zapáchajúcich sírnych zlúčenín na zdravotný stav obyvateľov.

- Zabezpečiť informovanie vybraných skupín odborníkov (lekárov prvého kontaktu, pediatrov, alergológov, špecialistov na ochorenia respiračnej sústavy) o aktuálnej situácii v kvalite ovzdušia (on-line spojenie s elektronickým spracovaním výsledkov z jednotlivých meracích miest).

- Rozšíriť spektrum sledovaných škodlivín o ďalšie zlúčeniny, ktoré môžu byť pri výrobe celulózy (dioxíny) uvoľňované do pracovného prostredia a voľného ovzdušia.

(Poznámka: Záverečná správa z projektu Vplyv zapáchajúcich sírnych zlúčenín vznikajúcich pri výrobe celulózy na zdravotný stav pracovníkov celulóžky a obyvateľov mesta Ružomberok a blízkeho okolia je prístupná na webovej stránke RÚVZ B. Bystrica www.vzbb.sk.)

Ing. Marek Drímal, PhD.

Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica
RNDr. Zuzana Klöšlová, MUDr. Eleonóra Fabiánová, PhD.
Regionálny úrad verejného zdravotníctva Banská Bystrica

Foto: M. Drímal

Informačná tabuľa - výstup z imisnej monitorovacej stanice

môžu prejavíť u citlivých jedincov príznaky obťažovania vo forme bolesti hlavy, podráždenia dýchacích ciest a nevoľnosti.

Odporúčania pre riadenie rizík

- Zabezpečiť čo najnižšie koncentrácie „zapáchajúcich“ sírnych zlúčenín vo voľnom ovzduší obmedzením emisií na najnižšiu možnú technicky dosiahnuteľnú úroveň.

- Naďalej overovať priebežným meraním účinnosť prijatých opatrení na zníženie expozície obyvateľstva obťažujúcim